
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK GELİŞME: KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND ECONOMIC DEVELOPMENT: THE CASE OF
KAZAKHISTAN

Khoich Aizhan, L.N.Gumilyov Eurasian National University, ayjika@yahoo.com
Madiyarova Diana, L.N.Gumilyov Eurasian National University, mdm-diana@mail.ru

ÖZET

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), gelişmekte olan ÷lkelerin ekonomik büyümesinde önemli bir yere sahiptir. Öne sür÷len argümanlar arasında, DYY'nin beşeri sermaye oluşumuna katkı sağlayacağı, teknoloji transferi yaparak teknoloji düzeyini arttıracığı, yerli yatırımı uyaracağı ve küresel pazarlara erişim olanağı sağlayacağı gelmektedir. Bu çalışmada, doğrudan yabancı sermayenin Kazakistan'ın ekonomik gelişmesindeki rolü incelenmektedir. Kazakistan ekonomisinin bağımsızlığını kazandıktan sonra giderek artan oranda doğrudan yabancı sermaye çektiğini ve bu durumun ÷lke ekonomisinin büyümesine ciddi katkı sağladığı gör÷lmektedir. Bununla birlikte, Kazakistan'a gelen doğrudan yabancı yatırımların birincil sektörde ve özellikle de petrol, doğalgaz arama ve çıkarma gibi doğal kaynaklara dayalı faaliyetlerde yoğunlaşmış olması, uzun vadede büyümeyi olumsuz etkileyecek riskleri de beraberinde getirmiştir. İmalat sanayiine yabancı sermayenin çekilememiş olması da teknolojik gelişmenin sınırlı kalmasında ve ihracatta çeŐitlendirmenin başarılı olamamasında önemli bir olumsuzluk yaratmaktadır. Bu durum, uzun dönemde Alfaro (2003)'ün öne sürdüğü DYY'nin büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin ağırlık kazanmasına yol açabilir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyüme, Kazakistan ekonomisi.

JEL Sınıflandırması: F21, F43

ABSTRACT

Foreign direct investment (FDI) may play a crucial role in the economic structure of developing economies. It is frequently argued that FDI can significantly enhance the economic growth of host countries by contributing to the human capital formation, technology transfer, inducing the domestic investment, and by improving access to the global markets. This study examines these arguments for the Kazakhstan case. The Kazakhstan economy attracted large amounts of FDI after gaining independency in 1991. Recently the annual FDI flows reached almost 20 billion dollars, amounting to 5-6 % of GDP. As such, Kazakhstan was able to attract 56 % of FDI flowing to the landlocked developing economies. The analysis shows that FDI in Kazakhstan enhanced the growth rate especially during the last decade. On the other hand, over-concentration of foreign direct investment in the primary sector (mainly in the exploration and extraction of oil, natural gas, and other mines) has also created serious drawbacks. Lack of FDI in manufacturing industries limits the expected positive effects of FDI, such as technology transfer, spillover effects, access to global markets, and export diversification. The concentration of FDI in the energy sector has also deepened the dependency of the Kazakhstan economy on energy exports and as such may create serious problems in the long-run growth of the Kazakh economy.

Key Words: Foreign Direct Investment, economic growth, Kazakhstan economy **JELClassification:** F21, F43

1. GİRİŞ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (DYY) ekonomik büyüme üzerindeki etkisi üzerinde zengin bir literatür bulunmaktadır. Öne sürülen argümanlar arasında, doğrudan yabancı yatırımın gittiği ülkenin yatırımlarına katkıda bulunmanın yanısıra, teknolojik kapasiteyi artırma, inovasyon ve teknoloji transferi sağlama, yönetim becerilerini geliştirme, rekabet gücü ortamını güçlendirme ve uluslararası entegrasyonu geliştirme gibi etkileri öne çıkmaktadır (Madiyarova D.M., 2011). Bununla birlikte, DYY'nin etkisi ve rolünü araştıran ampirik çalışmalarda elde edilen bulgular farklılık göstermektedir (Madiyarova D.M., 2010).

Birçok araştırma ve akademik çalışmada DYY'nin, yatırımı alan ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde önemli olumlu etkileri olduğu gösterilirken, diğer bazı çalışmalarda DYY'nin tek başına bağımsız bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Khoich A., 2012). Mevcut çalışmaların çoğunluğu, DYY'nin gittiği ülkenin ekonomik büyümesindeki etkilerini araştırmaktadır. Yapılan araştırmalar, DYY'nin gittiği ekonomide tek başına özel bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, DYY'nin etkisi ülkenin kendi özgün şartlarına bağlıdır (Balasubramanyam et al, 1996). DYY'nin gittiği ekonomilere maximum doğrudan ve dolaylı (yayıma) etkilere sahip olması, ancak o ülkelerin beşeri sermayesinin minimum eşik seviyesinin üzerinde olması, ihracata yönelik ve ileri teknoloji sektörlerinde yoğunlaşması halinde mümkün olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırım Kazakistan ekonomisinde önemli bir role sahiptir. Kazakistan için DYY Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ekonominin canlandırılmasında bir motor rolü oynamıştır. Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarını (çoğunlukla Sovyetler Birliği'nin dağılmasının yol açtığı istikrarsızlık nedeniyle) ekonomik çöküş karakterize eder. Örneğin, Kazakistan'da 1995 yılında reel GSYİH, 1990 GSYİH seviyesinin % 61,4 kadar altına düşmüştü. Ancak, 1999-2000 yıllarından itibaren, hızla toparlanan Kazakistan ekonomisi yıllık ortalama %10 hızıyla büyümeye geçmiştir. Diğer birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, olabildiğince doğrudan yabancı yatırım çekmek 1990'lı yılların başlarında Kazakistan'ın ulusal kalkınma stratejisinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu amaçla, ulusal seviyede daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmek için sadece giriş engellerini azaltmakla yetinilmemiş, aynı zamanda yabancı firmalara özel teşvikler verilerek yabancı sermayeyi cezbetmek için aktif çaba harcanmıştır. Bu çabalar sonuç vermiş ve bağımsızlık kazanıldıktan sonraki dönemde Kazakistan'a 80 milyar ABD dolarından fazla DYY girişi olmuştur. Kazakistan'daki DYY yılda ortalama 5 milyar ABD doları ya da kişi başına ortalama 1.234 ABD doları düzeyindedir (Kazakistan İstatistik Kurumu, 2009).

Günümüz Kazakistan'ı hızla büyüyen, doğal kaynak zengini ve gelişmekte olan bir ülkedir. Önemli petrol ve gaz rezervlerine sahip olan Kazakistan küresel enerji piyasaları için önemli bir ülke konumundadır ve büyük miktarlarda petrol ve gaz üretimi yapmaktadır. Doğal kaynak zenginliği, Kazakistan'ın DYY çekmesinde en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) *2010 Dünya Yatırım Raporu*'na göre "Karayla çevrili (land-lacked) gelişmekte olan ülkelerin üretim kapasitelerinin gelişmesindeki yetersizlik nedeniyle, bu ülkelere DYY az sayıda zengin ülkenin birincil sektörleri ile sınırlı kalmıştır. Örneğin, 2009 yılında Kazakistan tek başına doğal kaynaklarına karayla çevrili gelişmekte olan ülkelere gelen toplam doğrudan yabancı yatırımların yüzde %58'ini (12,6 milyon dolar) aldı." (UNCTAD, 2010).

Bu çalışma, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ile yatırımı alan ülkelerin ekonomik büyümesi arasındaki ilişkileri Kazakistan'ın ekonomik büyümesinde DYY'nin rolü örneğinde incelemeyi amaçlamaktadır. Kazakistan'da ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırım tutarları ile ekonomik büyüme arasında çok sıkı bir pozitif ilişki olduğu hemen görülebilmektedir. Bununla birlikte, veriler, Kazakistan'a

giriş yapan doğrudan yabancı yatırımların birincil sektörde ve jeolojik araştırmalarda güçlü bir şekilde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır (Madiyarova et al. 2011). Birincil sektöre gelen DYY'nin yüzde 90'dan fazlası ise petrol ve gaz üretimine yöneliktir. Buna karşılık, daha çok teknoloji yoğunluğu gerektiren imalat sektörünün DYY'den aldığı pay yıllar itibarıyla yüzde 10'dan daha azdır. Bu durum, Kazakistan ekonomisi için birçok sorun yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Çalışmanın izleyen ikinci bölümü doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusundaki literatür taramasına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde Kazakistan ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ayrıntılı olarak analiz edilmektedir. Son bölümde ise, sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Doğrudan yabancı yatırımların yatırımı alan ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini araştırmakta olan çok sayıda teorik çalışma bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için DYY yerli sermaye oluşturmak, küresel pazara açılmak, teknoloji ve bilgi transferi için önemli bir araçtır. DYY'nin, yatırımı alan ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etkileri olduğu yönünde bir çok teorik argüman olmakla birlikte, DYY'nin özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerindeki etkileri konusunda ampirik bulgular farklılık göstermektedir (Balasubramanyam et al, 1996).

Dünya çapında 1990'lı yılların başından itibaren uluslararası sermayenin gelişmekte olan ülkelere giderek artan oranlarda yönelmesi, DYY'nin yatırım alan ülkelerin makroekonomik göstergelerine etkileri ve yarattığı sonuçlar üzerinde ampirik araştırmaların artmasına yol açmıştır (Borensztein, vd.; 1998; Bosworth ve Collins, 1999; Hansen ve Rand: 2004). Son yıllarda, DYY'nin gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandırıcı önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı sıkça öne sürülmektedir (Janicki, vd., 2004). Buna karşılık, Carkovic ve Levine (2005) gibi bazı çalışmalar, doğrudan yabancı yatırım ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir etkide olmadığını söylemektedir.

DYY'nin özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile ilgili geniş bir *ampirik* literatür söz konusudur. Yatay kesit çalışmalarda büyüme ile DYY arasında pozitif bir ilişki olduğu bulgusu yaygındır (Madiyarova et al. 2011). Öte yandan, asgari bir eşik beşeri sermaye stokunun varlığı da önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, Borensztein vd. (1998), etkinin büyüklüğünün yatırımı alan ülkedeki mevcut beşeri sermaye stokuna bağlı olmasına karşın, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir tamamlayıcı etkisi olduğunu göstermektedir. Beşeri sermaye asgari eşik değerin üzerinde ise, doğrudan yabancı yatırım yurt içi yatırımdan daha verimlidir. Buna karşılık, yüksek eğitilmiş işgücünün düşük düzeyde olduğu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların doğrudan etkisi olumsuzdur. Blomström vd. (1994), beşeri sermayenin kritik olduğuna dair bir ampirik bulguya ulaşamamış ve DYY'nin sadece yüksek gelirli ülkeler için olumlu etkiye sahip olduğu, buna karşılık düşük gelirli ülkelerde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Balasubramanyan vd. (1996), DYY'nin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini başka bir şekilde açıklamaktadır. Elde ettikleri ampirik bulgulara göre, DYY'nin pozitif büyüme etkisi yaratabilmesi için ülkenin dış ticaret rejimi çok önemlidir. DYY'nin olumlu etkisi ihracatı teşvik politikası izleyen ülkelerde oldukça güçlüyken, ithal ikameci politikalar izleyen ülkelerde daha zayıftır. Alfaro (2003)'ün bulgularına göre, DYY'nin ülke içinde hangi sektörlerde yoğunlaştığı çok önemlidir. Alfaro (2003) 1981-1999 dönemi için sektörel verileri kullanarak, doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Buna göre, birincil sektöre gelen DYY'nin olumsuz, imalat sanayiine gelen DYY'nin ise olumlu etkisi görülmekte; hizmet sektöründeki ampirik bulgular ise belirsizdir. Carkovic ve Levine (2005),

doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde *mutlak* ve olumlu bir etkisini bulmadıklarını ileri sürmektedir. Buna göre, DYY'nin büyüme üzerindeki etkisi ülkenin durumuna bağlıdır. Beşeri sermaye stoku, gelir düzeyi, iyi işleyen bir sermaye piyasası ve küresel pazarlara açıklık önemlidir. 72 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeye ait 1960-1995 dönemi panel verilerini kullanarak yaptıkları tahminlerden elde ettikleri bulgular, hem gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir etki yaratmadığını ortaya koymaktadır (Carkovic ve Levine (2005).

Diğer bazı araştırmacılar ise, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki *nedensellik* ilişkisini araştırmışlardır. Choe (2003)'e göre, ekonomik büyüme ve DYY arasında nedensellik ilişkisi iki yönlüdür. DYY artış eğilimi ülkenin ekonomik büyümesini hızlandırır veya hızlı ekonomik büyüme DYY girişlerinin artmasına neden olur. Zhang (2001)'in bulgularına göre, ekonomik büyüme DYY etkisiyle hızlanmakta ama bu yine ticaret rejimi ve makroekonomik istikrarı gibi önemli ülke şartlarına doğrudan bağlıdır. Hansen ve Rand (2004) ise, 1970-2000 dönemi için 31 gelişmekte olan ülkenin verilerini kullanarak DYY'nin GSYİH'ya oranı ile GSYİH düzeyi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Tahmin sonuçları, GSYİH'nin uzun dönemde DYY/ GSYİH oranı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını; buna karşılık DYY'nin GSYİH düzeyi üzerinde uzun süreli etkiye sahip olduğunu; diğer bir deyişle, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye neden olduğunu ortaya koymaktadır.

Yükarıdaki literatür incelemesinden DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında üç ana görüş ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, DYY'nin her zaman bağımsız bir etkisi yoktur; etkili olması yüksek eğitilmiş beşeri sermaye düzeyine bağlıdır. İkinci olarak, doğrudan yabancı yatırımlar ihracat odaklı ülkelerde ithal ikameci ülkelere göre daha etkilidir. Üçüncü olarak, DYY'nin etkisi gittiği sektörlerle bağlıdır. DYY'nin teknoloji yoğun sektörlerdeki pozitif yayılma etkisi daha büyüktür. Sonuç olarak, DYY'nin etkileri her zaman olumlu değildir, yatırımı alan ülkelerin özel ekonomik şartları da belirleyicidir.

3. KAZAKİSTAN EKONOMİSİ VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Kazakistan 16 milyonun üzerinde nüfusu ve 2 milyon 717 kilometrekarelik yüzölçümü ile, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde önemli bir yere sahiptir. Yüzölçümü büyüklüğü bakımından BDT'de Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sıradadır. Kazakistan'a 240 milyondan fazla insanın yaşadığı sekiz Avrupa ülkesi yerleştirilebilir: Fransa, İspanya, İtalya, Portekiz, İsviçre, Norveç, Yunanistan, Finlandiya. Ülkede 19 bölge, 218 il, 82 şehir bulunmaktadır. Kazakistan ekonomisini zengin doğal kaynakları karakterize eder. Geniş tarım alanları, petrol, doğalgaz ve diğer madenlerin varlığı Kazakistan'ın dünya piyasalarına açılmada en önemli rekabet kaynağını oluşturmaktadır.

Kazakistan, dünyanın önemli bir yakıt-enerji bölgesidir. Kazakistan sahip olduğu petrol kaynakları bakımından, petrol çıkartılan diğer ülkelerin çoğundan daha ileridedir. Ülkede halen 172 petrol, 42 kömür ve 94 gaz kaynağı vardır ve çıkartılan petrol ve kömür miktarı 2,8 milyar ton, gaz üretimi ise 1,9 trilyon metre küptür. Kazakistan dünya enerji piyasaları için önemli yere sahiptir. Önümüzdeki on yıl içinde Kazakistan dünyanın en büyük petrol üreticilerinden ve ihracatçılarından birisi haline gelecektir. Askeri sanayinin başat rol oynadığı Sovyet döneminde Kazakistan, SSCB ekonomisinin tarım ve hammadde tedarikçisi konumundaydı.

Bağımsızlık sonrasında merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş dönemi yaşanmıştır. Bağımsızlık sonrası geçiş döneminde Kazakistan istikrarlı bir pazar ekonomisi kurmak için karmaşık siyasi, ekonomik ve sosyal reformları uygulamada önemli ilerleme kaydetmiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk 10 yılı çok sayıda ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlar ile karakterize edildi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan istikrarsızlık nedeniyle 1995 yılında reel GSYİH 1990 yılındaki seviyesinin % 61,4'üne kadar düşmüştür. Bu küçülme, 1930'li yıllarda Büyük Buhran sırasında yaşanmış olan üretim

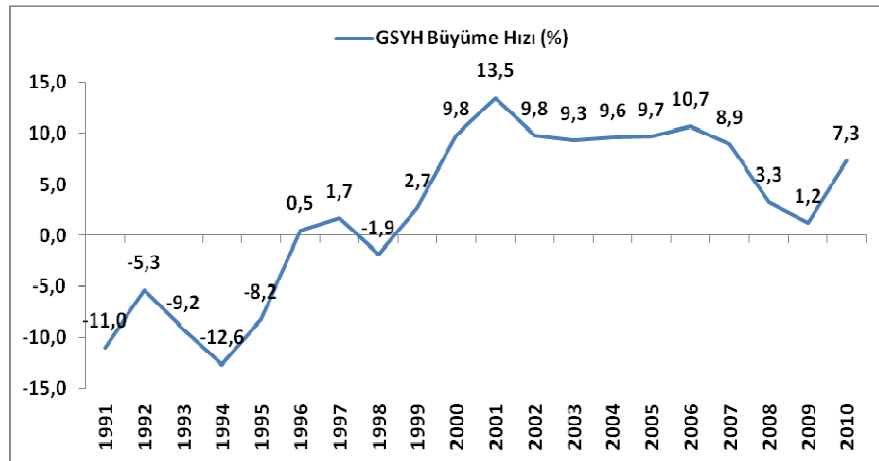
kaybından daha büyük bir gerilemedir. Ülkede geçiş yıllarında yükselen enflasyon doksanlı yılların ortasında yıllık %3000'e varan oranlar ile zirveye çıkmakta ve hiperenflasyona dönüşmektedir.

Bununla birlikte; Kazakistan, 1992 yılından sonra aktif olarak devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi yoluyla serbest piyasa ekonomisini kurmayı amaçlayan ekonomik reform programları tasarlamış ve uygulamıştır. Reformların başarıyla uygulanması, 2001 yılında Kazakistan'ı BDT ülkelerinde ilk piyasa ekonomisine sahip ülke konumuna getirmiştir.

3.1. Kazakistan Ekonomisinde Makroekonomik Gelişim

Kazakistan ekonomisinin bağımsızlık sonrası dönemde GSYH'nın gelişimi Şekil 1'de gösterilmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, 1990'lı yılların ortasına kadar Kazakistan ekonomisi'nde büyüme değil, küçülme yaşanmıştır. Ancak 2000 yılından itibaren Kazakistan ekonomisi büyümeye başlamış ve 2008-09 krizi yılı dışında her yıl %9'un üzerinde büyümüştür. 1991-2000 döneminde yılda ortalama %3,4 oranında küçülen Kazakistan GSYH'sı 2001-2010 döneminde ortalama %8,3 hızıyla büyümüştür.

Şekil 1 – Kazakistan'da Büyüme Hızının Gelişimi: 1991-2010

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yazarın çizimi.(<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>).

Bu hızlı büyüme sonucunda Kazakistan 2010 yılında 148 milyar dolarlık bir GSYH'ya ve 9 bin dolar kişi başına gelir düzeyine ulaşmıştır. 1996-2010 arasında GSYH 7 kat, kişi başına GSYH ise 6,5 kat artmıştır. Aynı dönemde sabit sermaye yatırımları 1,8 milyar dolardan 31,6 milyar dolara, yabancı yatırımlar ise 230 milyon dolardan 8,4 milyar dolara yükselmiştir. Yatırım oranı %8,4'ten %21,3'e çıkarken, yabancı yatırımların toplam yatırımlara oranı da iki kat artışla %13'ten %26,7'ye yükselmiştir. Aynı dönemde ihracatta da önemli bir artış sağlanmış ve 2010 yılında ihracat 59,8 milyar dolara yükselmiştir. Bununla birlikte, ihracat içinde yakıt ve gaz sektörünün payı da hızla artarak 2010 yılında toplam ihracatın %61,8'ine ulaşmıştır (Tablo 1).

Tablo 1 – Kazakistan’da Makroekonomik Göstergelerin Gelişimi: 1996-2010 (Milyar dolar)

Göstergeler	1996	2000	2004	2008	2010
GSYİH	21	18	43	115	148
Kişi Başına GSYİH (dolar)	1350	1229	2874	8514	9070
Yatırımlar	1,8	4,1	12,5	30,2	31,6
Yabancı yatırımlar	0,2	1,0	2,2	7,6	8,4
İhracat	5,9	8,8	20,1	71,2	59,8
Yatırımın GSYİH'ya oranı (%)	8,4	22,9	29	26,2	21,3
Yabancı yatırımın yatırıma oranı (%)	13	25	17,7	25,3	26,7
Yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı (%)	1,1	5,7	5,1	6,6	5,7
İhracatta yakıt ve gaz sektörünün payı (%)	21,3	48,2	56,8	61,1	61,8

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik ajansı resmi verilerinden yazarın derlemesi.

Petrol, gaz, kömür ve uranyum gibi önemli doğal kaynaklara sahip olması, Kazakistan'ı dünyada önemli bir enerji oyuncusu haline getirmiştir. Bu durum, Kazakistan'ın dış ticaretine de yansımış ve Kazakistan bu zengin doğal kaynaklar sayesinde hem ihracatını hem de ithalatını önemli oranda arttırma olanağı bulmuştur (Tablo 2). 2010 yılında Kazakistan'ın Yüzde altmıştan fazlası doğal kaynaklara dayanan ihracatı 59,8 milyar dolara, toplam ithalatı ise 30,8 milyar dolara çıkmış ve Kazakistan'ın 19 milyar dolar civarında bir dış ticaret fazlası sağlamasına olanak vermiştir (Tablo 2). Bununla birlikte, doğrudan yabancı yatırımların da petrol, kömür, doğalgaz gibi doğal kaynak alanlarında yoğunlaşması nedeniyle, geleneksel ihracat mallarının üretiminin gelişimi, ülkede en yaygın yöntem olmuştur. Yabancı şirketlerin imalat sanayiinde yüksek teknolojlili üretim dallarına yatırım yapmaması nedeniyle ithalat gereksinimi yükselmekte ve bu firmaların, yurtdışına gelir transferi ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bunun sonucunda ekonomi tek yönlü gelişmekte, ihracata yönelik sektörde yabancı şirketler güçlü olurken, diğer sektörlerde önemli bir yatırım ve gelişme sağlanamamakta ve bu sektörler zor duruma düşmektedir.

Tablo 2 – Kazakistan Dış Ticaretinin Gelişimi: 2004-2010 (Milyon dolar)

	2004	2006	2008	2010
Toplam Dış Ticaret Hacmi	32878	61927	109073	90670
BDT ülkeleri	10215	16638	28562	23256
Diğer Ülkeler	22662	45290	80511	67413
Toplam İhracat	20096	38250	71184	59830
BDT ülkeleri	4097	5574	11077	8555
Diğer Ülkeler	15999	32676	60107	51276
Toplam İthalat	12781	23677	37889	30839

BDT ülkeleri	6118	11064	17485	14702
Diğer Ülkeler	6663	12613	20404	16138

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik ajansı resmi verilere göre

3.2. Kazakistan'da Yabancı Sermaye Mevzuatının Gelişimi

Kazakistan, 1990'lı yıllarda bağımsızlığını kazandığında yabancı yatırım son derece sınırlıydı ve yabancı sermayenin faaliyetlerini düzenleyen uygun yasal düzenlemeler (mevzuat) yetersizdi.. Kazakistan Cumhuriyeti'nde yabancı yatırım ortamını belirleyen yasal çerçevenin gelişmesi ve etkinleştirilmesi dört önemli dönemden geçmiştir.

Birinci dönem: Bu dönemin özelliği ilk yatırım kanunlarının temelini oluşturan «Kazak Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanun» 7 Aralık 1990 tarihinde yasalaşmıştır. Bu kanunun amacı yabancı sermayeye gerekli garantileri sağlayarak teknoloji ve idarecilik deneyiminden yararlanmak üzere yabancı yatırımları teşvik etmektir. Bu kanun, ülke ekonomisini dışa açmayı ve Kazakistan ekonomisinin küresel ekonomiye en kısa zamanda en etkili şekilde entegrasyonun sağlayacak koşulları oluşturmaya yöneliktir.

İkinci dönem: Yatırım düzenlemesinin gelişmesi, Kazakistan Cumhuriyeti'nin önceki kanunu iptal ederek 27 Aralık 1994 yılında «Yabancı yatırımlar hakkında kanunu» onaylamasıyla devam etti. Bu kanunun temel özelliği Kazakistan'a doğrudan yabancı yatırımları teşvik edecek çerçeveyi belirlemesidir. Bu kanun ile, doğrudan yabancı yatırımlara garanti sağlandı ve örgütsel-hukuksal ortamı kurdu. Bununla birlikte, yabancı yatırımcı yabancı firmalarla ihtilafların çözümü evrensel değil özel kurallara bağlanmıştır.

Üçüncü dönem: Yabancı yatırım kanunlarını geliştirme ve etkinleştirme yolunda 28 Şubat 1997 yılında onaylanan Kazakistan Cumhuriyeti'nin «Yabancı yatırımlara devlet yardımları hakkında kanun»un önemi büyük olmuştur. Bu kanunun başlıca amaçları şöyle sıralanabilir: Yeni teknoloji uygulamalarını teşvik etmek, teknik ve know-how alış-verişini özendirme, iç pazarda yüksek kaliteli tüketim malları ve hizmetlerin yerli üretimini özendirme, ihracata yönelik ve ithal ikameci üretimi geliştirmek, yeni iş yerleri oluşturmak, çevre şartlarını iyileştirmek.

Dördüncü dönem: 8 Ocak 2003 yılında yatırımlara ilişkin «Yatırımlar hakkında kanun» onaylandı. Bu kanun yerli yatırım ile yabancı yatırımlar arasındaki farklılığı esas itibarıyla ortadan kaldırdı ve yerli ve yabancı yatırımları düzenleyen normaleri güçlendirdi. Kazakistan ekonomisine çekilen bütün yatırımlara devlet garantisi verilerek yatırımlar teşvik edildi. Yabancı yatırımlar kanununda önemli bazı vergi muafiyetleri ve teşvikler verildi. Yeni kurulacak şirketlere on yıla kadar gelir vergisi muafiyeti; 5 yıla kadar mülkiyet vergisi muafiyeti; yatırım projesi çerçevesinde yapılacak makina-teçhizata gümrük vergisi muafiyeti; arsa, bina, yapı, makina ve cihazlar, ölçme ve kontrol cihazları, ulaştırma vb. için sağlanan devlet destekleri gibi.

3.3. Kazakistan Ekonomisinde DYY'nin Gelişimi

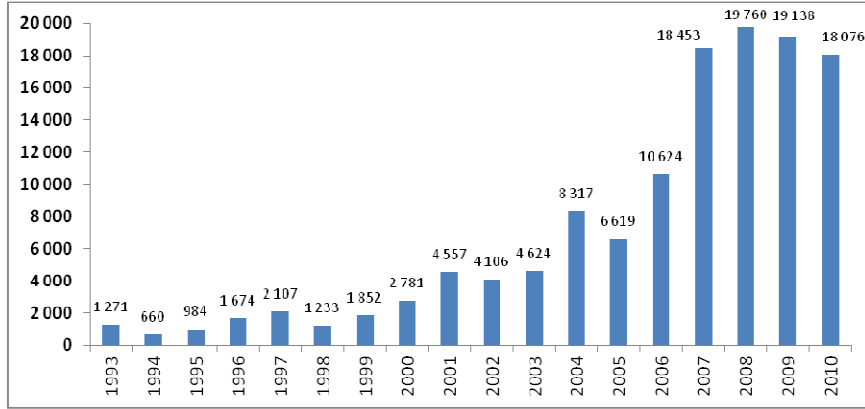
Kazakistan, Orta Asya'nın geniş bir alanına yayılan, dört Teksas büyüklüğünde ya da İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, Avusturya, Hollanda ve Danimarka'nın toplamından daha büyük toprağa sahip ve 17 milyondan az nüfuslu bir ülkedir. Ayrıca zengin doğal kaynaklara sahiptir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasında önce Kazakistan Sovyetler Birliği'nin kurşun, çinko, magnezyum, kalay ve titanyumun yüzde

yetmişini, gümüşün ve molibdenin yüzde altmışını; bakırın yüzde otuz beşini; altın, uranyum ve kömürün önemli bir kısmını üretmekteydi.

Kazakistan, uzun vadeli kalkınma yolunda "Kazakistan 2030" stratejisini geliştirdi ve bu kalkınma stratejisinde doğrudan yabancı yatırımların çekilmesini için politikaları belirledi. Bu strateji ekonomik gelişme eğilimi, ülkenin rekabet gücünü geliştirmeyi ve ekonomide çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, Kazakistan hem yerli ve hem de yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Kazakistan 2030 Stratejisi'nde Kazakistan'a gelen ortak girişimler ve diğer yabancı yatırımlara sadece izin verilmesi değil aynı zamanda özel olarak aktif bir halde teşvik edilmesi öngörülmüştür. Bu sayede, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında, Kazakistan, yabancı yatırımlara en açık ülke sayılır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) Dünya Yatırım Raporu'na göre, Kazakistan gelişmekte olan ülkeler arasında yatırımcılar için en çekici ülkelerden birisidir (UNCTAD, 2007: 14).

Şekil 2, 1993 sonrasında yıllar itibarıyla Kazakistan ekonomisinde yabancı yatırımların gelişimini göstermektedir. 1990'lı yıllarda 2 milyar doların altında olan yıllık DYY girişleri, 2000 sonrasında hızla yükselerek 2006'da 10 milyar doların üzerine çıkmıştır. Kazakistan'a gelen DYY tutarı son yıllarda 18-20 milyar dolar arasında değişmektedir ve GSYH'nın % 5-6'sı gibi önemli bir büyüklüğe ulaşmıştır. 1993-2010 yılları arasında Kazakistan ekonomisine toplam 165 milyon dolar tutarında yabancı yatırım girişi olmuştur. Doğrudan yabancı yatırım büyüklüğü açısından Kazakistan BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleri içinde Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Bu durum, doğal kaynak zenginliğinin yanısıra, Kazakistan ekonomisinin istikrarlı gelişimi ve siyasi istikrariyle açıklanabilir.

Şekil 2 - Kazakistan Ekonomisine Yabancı Yatırımların Gelişimi: 1993-2010 (Milyon dolar)

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bankası.

3.4. Doğrudan Yabancı Yatırımın Anasektörlere ve Ünelere Göre Dağılımı

Yıllar itibarıyla Kazakistan'a gelen DYY'ın ana sektörler göre dağılımının gelişimi Tablo 3'de verilmektedir. Hemen görülebileceği gibi, yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak birincil sektör ve jeolojik araştırmalarda yoğunlaşmıştır. 1993-200 döneminde bu sektörün toplam DYY içindeki payı en düşük %55,5 (20008 yılı) ve en yüksek %81,9 (2000 yılı) olarak gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, doğrudan yabancı yatırımları dörtte üçünden fazlası birincil sektöre gelmiştir. Birincil sektör içerisinde ise, petrol ve gaz üretimi çok büyük bir paya sahiptir. 1997 yılı hariç, petrol ve gaz üretiminin birincil sektöre gelen DYY içindeki payı %80 üzerinde

olmuştur. Buna karşılık, imalat sanayiine gelen doğrudan yabancı yatırım son derece sınırlıdır ve 2000'li yıllarda toplamın %8-9'u civarındadır. Hizmetler ise, %20'nin üzerinde pay almaktadır.

Tablo 3 - Kazakistan'da DYY'nin Anasektörlere Göre Dağılımı: 1993-2009 (Milyon \$. %)^(*)

Sektörler	1993	1994	1997	2000	2005	2008	2009
Birincil Sektör ve Jeolojik Araştırmalar	976,8 (76,8)	560,8 (85,0)	1398,3 (66,4)	2277,6 (81,9)	5319,5 (80,4)	10970,4 (55,5)	13469,2 (73,1)
İmalat	44,7 (3,5)	58,7 (8,9)	370,1 (17,6)	246,9 (8,9)	303,6 (4,6)	1918,30 (9,7)	1444,6 (7,8)
Hizmet	249,9 (19,7)	40,2 (6,1)	338,5 (16,1)	256,8 (9,2)	995,5 (15,0)	6866,60 (34,8)	3515,00 (19,1)
Toplam	1271,4 (100)	659,7 (100)	2106,9 (100)	2781,2 (100)	6618,6 (100)	19755,2 (100)	18428,8 (100)
Birincil sektörde petrol ve gaz üretiminin payı (%)	100	100	48,6	98,2	93,6	84	87

(*) Parantez içindeki sayılar toplam yatırımlar içinde sektörlerin yüzde payını göstermektedir.

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bankası verilerinden yazarın hesaplamaları

Tablo 4'te ise, 1993-2010 döneminde Kazakistan'a gelen toplam (birikimli) DYY'nin ülkelere göre dağılımı yer almaktadır. Hollanda ve ABD toplam DYY içinde sırasıyla %19,4 ve 19,3 payla ilk sırada yer almaktadırlar. İngiltere (Virgin Adaları dahil) %15,1 payla üçüncü sırada, Fransa %5,5 ve İtalya %4,7 payla ilk beş içinde yer almaktadır. Toplam DYY'nin yarıdan fazlası (%51,4) AB üyesi ülkelere, üçte birinden biraz azı (%31,6) Diğer Gelişmiş Ülkelere (ABD, İsviçre, Kanada, Japonya ve G. Kore) ve sadece %17,1'i de diğer ülkelere (Rusya, Çin, Türkiye ve diğer ülkeler) aittir. Dikkat edilirse, doğrudan yabancı yatırımlar içinde en büyük paya sahip olan ülkeler aynı zamanda küresel enerji piyasalarındaki büyük enerji firmalarının da ülkesidir.

Tablo 4 - Kazakistan'da DYY'nin Ülkelere Göre Dağılımı: 1993-2010 Toplam

Ülkeler	1993-2010 Birikimli Toplamı	Pay (%)
<i>Hollanda</i>	32,0	19,4
<i>ABD</i>	31,8	19,3
<i>İngiltere</i>	13,5	8,2
<i>Virgin Adaları (İngiliz)</i>	9,7	5,9
<i>Fransa</i>	9,1	5,5
<i>Diğer AB Ülkeleri</i>	7,8	4,7
<i>İtalya</i>	7,6	4,6
<i>Rusya</i>	6,3	3,8
<i>İsviçre</i>	6,2	3,8

Kanada	5,7	3,5
Çin	5,7	3,4
Avusturya	5,3	3,2
Japonya	4,2	2,6
G. Kore	4,2	2,6
Liberya	3,7	2,3
Türkiye	2,4	1,5
Diğer Ülkeler	10,0	6,1
TOPLAM	165,3	100

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bankın resmi verilere göre

3.5. Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkileri

Teorik olarak bir ülkenin DYY için çekiciliği, o ülkenin dış ticaret ve yabancı sermaye rejiminin "açıklığı", temel altyapının ve eğitilmiş işgücünün varlığı, uygun yatırım ortamının sağlanması ve yabancı sermayeyi cezbedecek yatırım teşviklerinin sunulması, siyasi ve makroiktisadi istikrar gibi birçok ekonomik faktöre bağlıdır. Kazakistan, küçük ve açık bir ekonomidir. Ekonominin tüm sektörleri yabancı yatırımlara açıktır ve yabancı yatırımcılar özelleştirme süreçlerine katılabilirler. Yabancı yatırımları teşvik etmek ve desteklemek üzere yabancı yatırım kanunu çıkarılmış ve güncellenmiştir. Bu çerçevede, Kazakistan Cumhuriyeti Yatırım Ajansı (ARKI) ve Yabancı Yatırımcılar Konseyi gibi kurumlar kurulmuştur. Halen yürürlükte olan mevzuat yabancı yatırımcıları kötü niyetli kamulaştırma/istimlak uygulamalarına ve devlet kurumları veya görevlilerinden gelebilecek yasadışı eylemlere karşı korumakta; temettü ve diğer gelirler de dahil olmak üzere her türlü sermayenin serbestçe giriş çıkışını güvence altına almaktadır. Ayrıca, belli süreler (beş yıl) için gelir vergisi, arazi ve emlak vergisi, makina ve girdiler için gümrük vergisi ve KDV muafiyeti sağlamaktadır. Yabancı yatırımcılar "Arazi" Kanunu'na (24 Ocak 2001) göre serbestçe arazi satın alabilir veya kiralayabilirler.

Oldukça liberal yabancı sermaye mevzuatına ve sağlanan önemli teşvik ve desteklere ek olarak, Kazakistan, içinde bulunduğu coğrafyada görece olarak istikrarlı bir siyasi düzene ve ekonomiye sahiptir. Nüfusu, oldukça iyi eğitimlidir. Bir diğer önemli faktör de, Kazakistan'ın Çin ve Rusya Federasyonu başta olmak üzere birçok ülkeyi kapsayan, büyük bir nüfusa sahip olan ve hızla büyüyen Büyük Asya Pazarının tam ortasında yer almasıdır.

Yabancı doğrudan yatırımcılar için bütün bu faktörler önemlidir, ancak Kazakistan'ı yabancı yatırımcılar için çekici kılan en önemli etken sahip olduğu zengin doğal kaynaklardır. Yabancı yatırımcıların ağırlıklı olarak birincil (primary) sektörde yer almaları ve petrol ve gaz üretiminin birincil sektöre gelen yabancı sermayenin ortalama %90'dan fazlasını oluşturması ve imalat sanayiine gelen DYY'nin payının %10'nun altında kalmış olması, bunun en açık göstergesidir.

Oysa bilindiği gibi, imalat sanayiine gelen DYY hem yüksek teknoloji transferi hem de pozitif yayılma etkileri açısından önemlidir. Pek çok çalışmanın bulgularına göre, DYY'nin pozitif yayılma etkilerinin en yoğun olduğu sektör imalat sanayiidir (Alfaro, 2003). Yine Alfaro (2003)'ün bulgularına göre, DYY imalat sanayiinin aksine, birincil sektörde ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yaratma eğilimindedir.

İkinci olarak, birincil sektörde yoğunlaşan yabancı yatırımlar ihracatta tek ürüne bağımlılık sorununu pekiştirmektedir. UNCTAD'ın Dünya Yatırım Raporuna göre (UNCTAD, 2007: 87) Kazakistan gelişmekte olan ve geçiş ekonomileri arasında 2007 yılında, maden-enerji ihracatına en bağımlı ülkelerden birisidir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin yürürlükte olan uzun vadeli «Kazakistan-2030» gelişme stratejisi kapsamında 2003-2015 arası döneme ait Sınai-Yeniliksel (industrial-Innovational) gelişme programı hazırlanmıştır. Bu iki

stratejinin temel hedefleri arasında ekonominin rekabet gücünün artırılması ve ekonominin çeşitlendirilmesi en başta yer almaktadır. Bu ana hedeflere ulaşmak için yerli ve yabancı sermaye yatırımlarının artırılmasının yanı sıra yatırımların etkinliğinin yükseltilmesi en önemli politikalar olarak tesbit edilmiştir. Ne var ki, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin birincil sektörde yoğunlaşması, yabancı sermayenin bu iki hedefe katkısının sınırlı kalmasına yol açmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kazakistan, gelişmekte olan küçük ülkeler içinde en fazla doğrudan yabancı yatırım alan ülkeler arasındadır. Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra yabancı yatırımlar 1990'lı yıllarda yavaş bir tempoyla, 2000'li yıllarda ise hızla artarak yıllık 20 milyar dolar gibi yüksek bir düzeye ve gayri safi yurtiçi hasılanın da %5-6'sına ulaşmıştır. Örneğin, 2009 yılında Kazakistan, tek başına karayla çevrili (landlocked) gelişmekte olan ülkelere gelen tüm DYY'nin yüzde 58'ini çekmiştir. Bu nedenle, doğrudan yabancı sermaye hızla büyüyen Kazakistan ekonomisi için son derece önemli hale gelmiştir.

Kazakistan ekonomisinin uzun dönemli gelişim hedeflerini ve araçlarını ortaya koyan "Kazakistan-2030 Stratejisi" çerçevesinde yabancı sermayeyi teşvik eden ve destek sağlayan oldukça liberal bir mevzuat oluşturulmuş ve yürürlüğe sokulmuştur. Bölge ekonomileri içinde en yüksek kişi başına gelire ve oldukça iyi eğitilmiş bir nüfusa sahip olması ve Büyük Asya Pazarının tam ortasında yer alması gibi faktörler yabancı sermaye için önemli faktörler olmakla birlikte, en önemli faktörün Kazakistan'ın doğal kaynak zenginliği olduğu muhakkaktır. Kazakistan zengin petrol, doğalgaz, kömür ve diğer maden kaynaklarına sahiptir ve doğrudan yabancı yatırımların ağırlıklı bölümü birincil sektöre, bunun da %90'dan fazlası petrol ve doğalgaz arama ve çıkarma faaliyetlerine gelmektedir. Bu durum, Kazakistan'ı önemli bir enerji ihracatçısı yapmıştır. Ancak, bu yoğunlaşma Kazakistan ekonomisinin doğal kaynaklara bağımlı hale gelmesi ve ihracatta çeşitlilik sağlanması hedefinden uzaklaşması gibi riskleri de beraberinde getirmiştir.

Öte yandan, özellikle imalat sanayiine gelen yabancı doğrudan yatırımları sınırlı olması yabancı yatırımlardan beklenen teknoloji transferi ve pozitif yayılma (spillover) etkilerinin çok zayıf kalmasına yol açmıştır. Kazakistan hükümeti, yabancı yatırımcılar için uygun yatırım ortamı oluşturmak için büyük çaba harcamıştır ve bu çaba önemli bir yabancı yatırım çekerek sonuç vermiştir. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın belirttiği gibi, Kazakistan aynı zamanda, DYY'nin enerji sektöründe yoğunlaşması nedeniyle ihracatta enerjiye son derece bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Sonuç olarak, enerji sektörüne bağımlı olmak, uzun vadede Kazakistan ekonomisi için olumsuzluklar yaratabilir. Bu durumun farkında olan Kazakistan yönetimi, uzun vadede "sınai-yenili Programı" çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımları imalat sanayi başta olmak üzere diğer sektörlerle yönlendirme çabasına girmiştir. İhracatın enerji bağımlılığından kurtulması, teknolojik gelişme ve rekabet gücü artışı sağlamak için için bu çabanın sonuç vermesi Kazakistan ekonomisinin geleceği için son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alfaro, L. (2003), "Foreign direct Investment and growth: Does the sector matter?", Harvard University, Harvard Business School, Working Paper.
- Balasubramanyam, V. N., Salisu, M., and Sapsford, D., (1996), "Foreign direct investment and growth in EP and IS countries", *Economic Journal* 106: 92-105.
- Blomström, M., Lipsey, R.E. and Zejan, M. (1994). "What explains developing country growth", NBER Working Paper No. 4132.

- Borenztein, E., J. De Gregorio, and J.-W. Lee. (1998). "How does foreign direct investment affect economic growth", *Journal of International Economics*, 45: 115-135.
- Bosworth, B. P. and Collins, S. M., (1999), "Capital flows to Developing Economies: Implications for Saving and Investment", *Brookings Papers on Economic Activity*: 1, Brookings Institution, 143-69.
- Carkovic, M. and Levine R. (2005), "Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?", in T. Moran, E. Graham and M. Blomström (eds.), *Does Foreign Direct Investment Promote Development?* (Washington, DC: Institute for International Economics), 195–220.
- Choe, J.I. (2003), "Do foreign direct investment and gross domestic investment promote economic growth?", *Review of Development Economics*, 7(1): 44-57.
- De Mello, L. R. (1997), "Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: A Selective Survey", *Journal of Development Studies*, 34(1): 1–34.
- De Mello, L.R. (1999), "Foreign direct investment-led growth: evidence from time series and panel data", *Oxford Economic Papers*, 51: 133-151.
- Dosmukhamedov, E.K. (2003), *Foreign Direct Investment in Kazakhstan: Politico-Legal Aspects of Post-Communist Transition*, Oxford: Palgrave Macmillan.
- Hansen, H. and Rand J. (2004); "On the Causal Links between FDI and Growth in Developing Countries", Institute of Economics, University of Copenhagen, Discussion paper 04-30.
- Janicki, H.P. and Wunnava, P.V. (2004) "Determinants of foreign direct investment: empirical evidence from EU accession candidates", *Applied Economics*, 36: 505-509.
- Kazakhstan (2010), *Country Profile*, OSCE and Kazakhstan 2010, Astana: Ministry of foreign affairs of the Kazakhstan republic.
- Madiyarova et al (2011) "Impact of Foreign Direct Investments on Economic Growth in Kazakhstan" *International Proceeding of Economics Development and Research*. IACSIT PRESS. Volume 10, 2011.414-419p.
- Khoich Aizhan (2012) "Role of foreign direct investment on Kazakhstan economy during independence years", *ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMICS*, № 12 (138) . 517-527p.
- National Bank of Kazakhstan, (2010), *Statistical bulletin of national Bank of Kazakhstan*, 2010(8).
- Statistical agency of Kazakhstan, (2009), *Statistical yearbook of Kazakhstan for 2009 year*.
- UNCTAD, (2007), *World investment report: Transnational corporations, extractive industries and development*, Geneva: United Nations.
- UNCTAD, (2010), *World investment report: investing in a low-carbon economy*, Geneva: United Nations (http://www.unctad.org/en/Docs/wir2010_en.pdf)
- Dünya Bankası <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>
- Zhang, K.H. (2001), "Does foreign direct investment promote economic growth? Evidence from East Asia and Latin America", *Contemporary Economic Policy*, 19(2): 175-185.